

Határok, India és a globális középosztály

Minden országnak megvan a saját repülőtérszaga. Indiáé például a szabadban égetett fahulladék füstjének, a kópadló tisztítására használt vegyi anyagoknak, a cukros-tejes-fűszeres teának és a trópusi növényvilág nyögdcselő ventilátorok által a váróhelyiségbe préselt illatának összetéveszthetetlen keveréke. No és persze a légitársaságok által az utasok feje fölé permetezett rovarirtószer csípős aromája. A trópusokon vagyunk.

Az indiai határőr szúrós tekintetű szakember, az állam sokat tapasztalt tisztviselője, aki filozofikus egykedvűséggel lapozgatja az elé kerülő útiokmányt. A várakozók sorában élőkép gyanánt tanulmányozható a globális integráció sajátosan dél-ázsiai változata. Az Arab-öböl partvidékéről hazatérő indiai és bangladesi vendégmunkások messziről felismerhetők vadonatúj tornacipőjükről, agyonhajszott testtartásukkal ütköző, harsány ruházatukról. Mint egy kivételesen kegyetlen szupermaratoni futóverseny résztvevői, akiket a verseny után rögtön repülőre raktak. Kivillan néhány vastag aranylánc is – értékálló, könnyen szállítható luxuscikk, az Arab-félsziget és a dél-ázsiai térség társadalmi értékszemléletének egyik közös eleme. Európaiak és újoroszok, észak-amerikaiak, elvétve egy-két japán. Poszt-hippy zarándokok, útban Benáresz vagy Kathmandu, vagy ki tudja, mi felé, magánfelfedezők a buddhizmus vagy a hinduizmus vonzásában. Egzotikumfogyasztók. Üzletemberek, külföldről hazalátogató indiai diákok, Indiában tanuló külföldi diákok, családok sok-sok gyerekkel.

Szinte minden külföldi vízummal utazik Indiába. India nagy, erős és mindenekelőtt büszke társadalom: amely állam vízumot követel az indiai állam polgáraitól, annak polgáiraival szemben

India is vízumkötelezettséget ír elő. A szomszédos Bhutánnal és Nepállal együtt alig harminc ország van a világ kétszáz állama közül, amely vízum nélkül fogad indiai utasokat. Ezek nagy része távoli, szegény és kis ország: Haiti, Vanuatu, Dominica.

„Indiai Származású Személy Igazolványa” – ez az indiai letelepedési engedély hivatalos elnevezése. Tulajdonosát minden, az indiai állampolgárokra vonatkozó jog megilleti, kivéve a szavazást és a külön engedélyhez kötött hegymászást és társadalomkutató tevékenységet. (Jómagam házasság útján tettem szert rá.) Pontosan kalibrált lakmusz-teszt a bevándorlási tisztviselő politikai orientációját illetően. Ha kacintás, széles mosoly vagy bugyuta élcelődés fogadja, biztos lehetek benne, a Kongresszus Párt vagy az attól balra elhelyezkedő csoportok hívével hozott össze a sors. Ha emberem az indiai jobboldal, a „hindu-nacionalista” (sic) pártok, netán az ottani szélsőjobb követője, összevont szemöldök, örmesterszigor, lassított eljárás, keresztkérdések, általános mosolyszünet következik.

*

Az utazás történeti szociológiájában többé-kevésbé közismert megállapítás szerint¹ az útleveél az első világháború végével vált a személyek nemzetközi mozgásának viszonylag általánosan elfogadott dokumentumává. Több generációra kiterjedő folyamat előzte meg ezt az újítást, s e folyamatban – csakúgy egyébként, mint az állam és alattvalója közötti viszony egyéb technológiái, így például az ujjenyomat vagy a fizikai megsemmisítés modern, szisztematikus fegyelmezési célú alkalmazása vonatkozásában – kulcsszerepet játszott a nemzetközi rendszer gyarmati szelete, s ezen belül India, a brit birodalom „koronagyémántja”.

Az útleveél a rabszolgaság 1838-as eltörlése után, szinte azonnal a brit birodalom egyik fontos adminisztratív-közpolitikai eszközévé vált, ugyanis ennek segítségével közvetlenül, abszolút önkényesen és rendkívül hatékonyan lehetett befolyásolni a birodalom belső munkaerő-áramlásait. A gyarmati alattvalók földrajzi mozgásának szabályozása a gyarmatbirodalmak egyik fő feladata volt, s különösen igaz volt ez a több földrészt magában foglaló brit birodalomra. Radhika Mongia² és Radhika Singha³ kutatásai alapján négy, egymással nagyjából párhuzamos folyamat különíthető el:

- 1 Lásd például: Torpey, John: *The Invention of the Passport*, Cambridge University Press, 2000.
- 2 Mongia, Radhika, „Race, Nationality, Mobility: A History of the Passport.” *Public Culture*, 1999, 11(3): 527–555.
- 3 Singha, Radhika: „A ‘proper passport’ for the colony: border crossing in British India, 1882–1920” <http://www.yale.edu/agrarianstudies/colloqpapers/16singha.pdf> (Utolsó letöltés: 2014. március 23.)

1. a birodalom természeti erőforrásai és munkaerő-kínálata közötti diszkrepanciából következő feszültségek enyhítése, a hatékonyabb gyarmatbirodalmi gazdálkodás igénye (így került sor a kulimunka és a részleges, „kontraktuális” kényszermunka különféle egyéb intézményének bevezetésére), amelynek hatására a birodalom milliószámra „csoportosított át” munkaerőt Indiából mind Afrika, mind pedig a Karib-tengeri szigetvilág brit uralom alatt álló területeire, mind pedig Dél-Kelet-Ázsiába,

2. a birodalom muszlim alattvalói – s köztük különösen a nagy lélekszámú indiai muszlim közösségek – részéről a birodalom vezetése iránt támasztott elvárás, hogy az tegye lehetővé számukra a mekkai zarándoklatban való részvételt (azaz bocsásson rendelkezésükre univerzálisan használható, így például az Oszmán Birodalomban is elfogadott útiokmányokat),

3. az ausztráliai és új-zélandi „szűzföldek” benépesítésére vonatkozó erőfeszítések, melyek során újra meg újra felmerült, ám időről-időre elvetésre került az ötlet, hogy a brit birodalom nem-európai népcsoportjaiból telepítsenek át „lakosságot”, és

4. a birodalom európai központjába, a brit szigetekre irányuló gyarmati, így indiai népességmozgás korlátozásának és ellenőrzésének igénye.

Nyilvánvaló, hogy az útlevel mint sztenderdizált útiokmány bevezetésének a kezdetektől fogva kettős funkciója volt: lehetővé tenni a megvalósuló lakosságmozgások nyilvántartását és szabályozását, illetve – szükség esetén – módot teremteni arra, hogy a birodalmi állam adminisztratív eszközökkel korlátozhasssa, adott esetben akár teljesen le is tudja állítani meghatározott népességcsoportok mozgását mind a birodalmon belül, mind pedig annak határain át.

A 19. század gyarmatbirodalmainak közegében a földrajzi helyváltoztatás tehát nemcsak abban az értelemben volt politikai kérdés, hogy a brit birodalom Dél-Kelet-Ázsiától Ausztráliáig nagy előszeretettel alkalmazta a száműzetés, a kiutasítás vagy a kényszerlakhely-kijelölés eszközeit mind a köztörvényes bűnözők, mind pedig politikai vétségeket elkövető elitéltek vonatkozásában, hanem abban is, hogy az útlevel a birodalom demográfiai összetételének, a birodalom különféle népcsoportjai földrajzi elhelyezkedésének hatékony szabályozására szolgáló eszköz volt. Az európai birodalmi központ és a fehér-telepes gyarmati társadalmak rassz-arányainak, népesség-összetételének koloniális szabályozásában abszolút meghatározó szerepe volt az útlevelnek.

A brit birodalom muszlim alattvalóinak vonatkozásában külön kihívást jelentett a pardah-ban (azaz a külvilágtól elzárt női mikro-életvilágban) élő, „tiszteletreméltó” muszlim nők ellátása útlevellel. Az arc respektabilitáshoz megkívánt elfedése és az útlevelhez szükséges, „meztelen” arcfénykép közötti feszültséget a birodalom annak ellenére nem respektálta, hogy amikor

ez a kérdés fölmerült, már megbízható módon rendelkezésre állt a személyazonosítás másik tudományos technikája, az ujjlenyomat-elemzés (amelynek alkalmazása értelemszerűen nem sértette volna a birodalom egyetlen csoportjának érzékenységét sem). A technológiát, amely napjainkban, az útiokmányok sztenderdizálása és általánossá tétele után csaknem száz évvel „biometrikus útlevél” néven tér vissza a köztudatba, a brit birodalom tudatos döntés eredményeként hagyta figyelmen kívül az arcképfotó alapján végzett azonosítás kedvéért.

*

A mai indiai társdalom negyedét-harmadát kitevő – azaz kétszázötven-háromszázmillió (!) – „középosztály” jövőre vonatkozó álma nagyjából a következő történetben mesélhető el: gyerek jól tanul, főleg matematikában és a természettudományokban jeleskedik, bekerül az Indian Institute of Technology vagy az Indian Institute of Management nevű egyetemek valamelyikébe, sikerrel végez, és (1) állást kap egy amerikai cégnél vagy (2) elmegy az USA-ba továbbtanulni, ideális esetben doktori iskolába. A „harmadik világbeli” India középosztálya lakóhelyre, régióra, felekezetre való tekintet nélkül, magától értetődő természetességgel tekinti sajátjának és „lakja be” az észak-amerikai nagyvállalatok és egyetemek kínálta mobilitási lehetőségeket.

„Allást kap” a gyerek egy amerikai cégnél, írom – ez azonban nem szükségszerűen jelenti, hogy Indiában ki-, az USA-ban bevándorló lesz belőle. Mint azt A. Aneesh⁴ vagy Xiang Biao⁵ idevágó kutatásai jelzik, az internet jóvoltából egy-másfél évtizede kialakult az a rendszer, amely a földi időzónák eltérését kihasználva hoz létre integrációt az észak-amerikai központ és a valamelyik indiai nagyvárosban elhelyezkedő szoftver-szolgáltató között: amikor az amerikai programozók este befejezik napi munkájukat, Indiában élő kollégáik épp megérkeznek a munkahelyükre, s így idővesztés nélkül tudják folytatni amerikai kollégáik munkáját. A „body shopping” néven ismert rendszer a magas szakmai színvonalú technikai szolgáltatások piacán minden korábbinál hatékonyabb globális integrációt tud létrehozni. A kifinomultabb menedzseri rendszerek a globális internetes integráció és a stratégiai céloknak megfelelően alkalmazott bevándorlás elemeit ötvözik.

2013-ban minden korábbi rekordot felülmúlva csaknem 820 ezer külföldi diák tanult az Egyesült Államokban.⁶ Ez a szám

4 Aneesh, A.: *Virtual Migration: Programming for Globalization*. Duke University Press, 2006.

5 Biao, Xiang: *Global "Body Shopping": An Indian Labor System in the Information Technology Industry*, Princeton University Press, 2006.

6 <http://www.iie.org/Research-and-Publications/Open-Doors/Data/International-Students/Infographic> (Utolsó letöltés: 2014. március 23.)

negyven százalékkal volt magasabb, mint tíz évvel korábban.⁷ A diákok 29%-a kínai, 12%-a indiai, és 9%-a dél-koreai, azaz e három csoport teszi ki az ott tanulók felét.⁸ Az Egyesült Államokban élő, külföldön született népességben belül csak a fülöp-szigetiek körében kisebb a szegény sorban élők aránya, mint az indiaiak között,⁹ és csak a kanadai, német és brit születésűek szorulnak segélyre kisebb arányban, mint az indiaiak.¹⁰

Amerikai szakorvosaim közül kettő indiai, egy olasz, egy pedig dél-afrikai. A lakóhelyüinktől félórányra elterülő indiai etnikai központban, az indiai élelmiszerboltok, szári-szaküzletek, ékszerüzletek és éttermek parkolóiban alig találni ötvenezer dollárnál olcsóbb autót. New Jersey állami egyetemén, ahol tanítok, az indiai diákok szinte kivétel nélkül a legjobbak között végeznek.

*

Állunk a sorban valamelyik indiai repülőtéren. Muszlim és hindu, szíkh és párszi, nepáli és dél-indiai, manipuri és pandzsábi nagyszülők, hazatérőben az Újvilágból, ahol gyerekeiket és unokáikat látogatták.

Íme, az új középosztály. Amerikai, indiai, és főleg: *globális*.

7 Uo.

8 Uo.

9 <http://cis.org/node/3876> Table 10. (Utolsó letöltés: 2014. március 23.)

10 Uo. Table 12.